

1700-luvulla Gananderille: »Ej sen tahdo päänhän pystyä, seisahtaa, mennä» = 'lär sig ej' (Nytt Finskt Lexicon II 338 C).

Fraasi *suusoojaks ~ suu soojaks üttema* on Vakan mukaan puhtaasti virolainen (117). Aivan samoin suomalainenkin kansanomaisesti voi *puhua suunsa lämpimiksi*; Nirvin — Hakulisen Suomen kansan sananparsikirjassa s. 95 on Sulkavalta: »Ilemaha se huasteloo vua suuse lämiks.» Joutavia puhuvasta.

Viron ilmauksen (*kuulama*), *nii et kõrvad liiguvad* 'suure mönuga, ahnelt kuulama' yhteydessä (142) sopisi mainittavaksi suomen *valehdella niin että korvat heiluvat* (ks. NS s.v. *heilua* 2).

Hammast verele saama (yms., 168), jota Vakk pitää nimenomaan virolaisena sanontana, on tuttu ainakin ruotsista: *få blodad tand* 'päästä (veren, jnk) makuun' (Hirvensalo — Hedlund, Ruotsalais-suomalainen sanakirja s.v. *bloda*; ks. myös Pelle Holm, Bevingade ord¹¹ 31). Lie-neckö omaksuttu viroon ruotsalaismurteista?

Sanonta *hammast ihuma* (177) on suomen lisäksi tiedossa ainakin karjalasta: *hammašta hivou* 'uhkailee, kantaa vihaa ja kaunaa' (Karjalan kielen sanakirja I s. v. *hammas*).

Ilmauksen *keelepaelad lähevad lahti* (yms., 182) laaja levikki Euroopan kielissä perustunee Raamatun vaikutukseen (jota tekijä yleensä on valppaasti pitänyt silmällä). Esikuvaksi sopiva kohta kuuluu suomeksi: »Niin hänen korvansa aukenivat, ja hänen kielensä side irtautui, ja hän puhui selkeästi» (Mark. 7: 35; vrt. Holm, mts. 344).

Kun mielitelijällä sanotaan olevan »lipeä kieli» (*libe keel*, 191), nojaututaan Vakan mukaan saksan ilmaisutapaan. Huomiotta on jäänyt (paitsi liivin tarkka vastine *li'bdī kēl*; Kettunen s.v. *li'bdī*, Suomen kielen etym. sanak. s.v. *lipeä*), että suomessa *lipe(v)ä kieli* ja *lipe(v)äkiehinen* ovat aivan tavallisia ilmauksia (ks. NS), sitä paitsi vanhojakin: jo Gananderin sanakirjassa on esimerkki »Lipiällä, i.e. liukkaalla kjelellä» = 'med en hal tun-

ga', vieläpä Vakan mainitsemaa viroon *libekeel*-sanaa vastaava arkaistinen bahuvi-riihyhdiste *Lipiäkjeli* 'smickrare' (II 88 C—D). Olisiko suomen kannalta motiivi katsottava ruotsalaisperäiseksi, vai onko kyse peräti vanhemmasta germanismista? Rinnakkaiskehityksen mahdollisuuskin tuntuu tässä tapauksessa hyvin suurelta.

Tekijää tällaiset lisäykset tuskin yllättävät: hän on itsekin vaatimattomasti todennut aineistossaan olevan aukkoja. Tätä puolta ei Vakan teoksen arvioinnissa kuitenkaan ole aihetta korostaa, vaan sitä, että kyseessä on sisällökäs ja monipuolinen systemaattinen esitys keskeisestä, työläästi jäsennettävästä fraseologian lohkoista. Kun teos lisäksi sisältää runsaasti periaatteellisestikin arvokkaita tietoja ja kannanottoja, sen voi kiistatta sanoa olevan itämeren-suomalaisen fraseologian tutkimuksen peruskiviä.

Paavo Pulkkinen

Tyrvään satutäti

Annastuuna aikanansa. Annastuuna Korkeemäen muistitietoa Tyrvästä. Keränneet Heikki Ojansuu, Juho Äijälä, Martti Ahlstedt (Alpiranta). Julkaisu, johdannot ja katsaukset kirjoittanut Pertti Virtaranta. Kansanelämän kuvauksia IV. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Vammala 1969.

Prof. Pertti Virtaranta on julkaisut kirjan tyrvääläisestä perinteentaitajasta Anna Christina Korkeemäestä (1833—1906), jota paikkakuntalaiset kutsuivat Annastuunaksi. Teoksen alkuun julkaisija on kirjoittanut Annastuunan elämäkerran, jota varten hän on koonnut aineksia Tyrvästä, Vammalasta, Karkusta ja Punkalaitumelta.

Annastuunasta säilynyt niukahko muistitieto ulottuu vain hänen viimeisiin elinvuosiinsa. Hän asui tuolloin pienessä mökissään Tyrvään Marttilan kylässä (kir-

konkylässä), nykyisen Vammalan kaupungin alueella. Annastuuna oli jäänyt leskeksi 28-vuotiaana, joten hän joutui yksin elättämään itsensä ja kaksi lastaan. Koska hän oli monitaitoinen ihminen, häntä tarvittiin mm. lähiseudun talollisten ja herrasväkien apumujana.

Muistelijat ovat kertonet Virtarantalalle esimerkkejä Annastuunan sanavalmiudesta, leikillisyydestä ja laulutaidosta. Hän näyttää olleen värikäs, joukosta erotuva persoona. Se että Annastuuna taisi maallisia loruja ja lauluja tuskin kohotti hänen arvoaan senaikaisessa kyläyhteisössä, ehkä päinvastoin, koska lisäksi epäiltiin, että hän osasi noituakin. Kun hän vielä oli varaton, hänet oli helppo leimata »huonompiin ihmisiin» kuuluvaksi.

Annastuuna Korkeemäen tiedot on talletettu SKS:n kansanrunousarkistoon. Niitä on sinne lähettänyt kolme tyrvääläistä opiskelijaa: Porin lyseon oppilas Heikki Ojansuu 1889—90, ylioppilas (sittemmin Rauman seminaarin suomen kielen lehtori) Hannes Äijälä 1895 ja Rauman seminaarin oppilas Martti Ahlstedt (myöh. Alpiranta), joka haastatteli Annastuunaa lukuisia kertoja 1902—1905. Pertti Virtaranta on kertonut kolmikon muustakin kuin Annastuunaan kohdistuneesta perinteenkeruusta Tyrväässä.

Eniten kirjassa saa tilaa kansanperinne, jonka mainitut kolme nuortaherraa ovat varmasti tai todennäköisesti kirjoittaneet muistiin Annastuuna Korkeemäeltä. Runsaaimmin on Heikki Ojansuun muistiinpanoja, 73 sivua. Tästä vievät 15 satua ja I tarina 56 sivua, loput ovat loitsuja, lauluja, lastenlauluja ja -loruja sekä arvoituksia. Hannes Äijälän keräämiä taikoja ja loitsuja on kirjassa vain nelisen sivua. Martti Ahlstedtin osuus on n. 40 sivua. Niihin sisältyy 6 satua, joista 4 on samoja kuin Ojansuulla, ja lisäksi 3 tarinaa, molempia yhteensä 12 sivua, 8 sivua loitsuja ja taikoja, 14 sivua loruja ja lauluja sekä loput 6 sivua sananlaskuja, sanontoja ja arvoituksia. Ojansuun keruussa on siis pääpaino saduilla, joskin hänen arvoituskokoelmansakin on yhden ihmi-

sen muistamaksi melko suuri (98 kpl.). Ahlstedt on saanut eniten kokoon lauluja ja lastenloruja. Parissa laulussa on merkittynä sävelkin. Myös hänen sananparsisaaliinsa on melkoinen (108 kpl.). Äijälän Tyrväässä keräämiä loitsuja ja taikoja on SKS:ssa kaikkiaan 260, joista Annastuunalta saatuja 24.

Antoisinta materiaalia kirjassa ovat epäilemättä Heikki Ojansuun satumuiistiinpanot. Ojansuun kynä on pystynyt verrattain tarkkaan seuraamaan taitavan kertojan puhetta, niin että saduissa on aidon puhekielen tuntu. Julkaisija on viitannut satujen tutkijan fil. lis. Pirkko-Liisa Rausmaan mielipiteeseen, jonka mukaan Annastuuna Korkeemäki on parhaita niistä länsisuomalaisista sadunkertojista, joiden nimi on tiedossa. (Sama asiantuntija on laatinut kirjaan analyysin Annastuunan satu- ja tarinatyypeistä.)

Kielentutkijana Virtaranta on alun perin kiinnittänyt huomionsa Ojansuun ja Äijälän muistiinpanojen hyvään murteeseen. Ahlstedt käytti aluksi melkein kirjakieltä, mutta myöhemmin hänelläkin on julkaisijan mukaan »varsin vahvaa Tyrvään murretta». Joka tapauksessa Virtaranta on saanut esimerkkiaineistoa kaikilta kolmelta muistiinpanijalta laatiessaan kirjan loppuun 14-sivuisen katsauksen »Annastuunan kielen ja tyylin tarkastelua».

Helpottaakseen filologisesti harrastuneen lukijan orientoitumista Virtaranta on esitellyt Tyrvään seudun murteen joitakin erikoispiirteitä ja ottanut myös kantaa eräisiin kiistakysymyksiin. Niinpä hän toteaa, että nykyisin jo yleinen geminoituminen ei näy vielä Ojansuun teksteissä, mutta Ahlstedtin myöhemmissä muistiinpanoissa siitä on jo merkkejä. Virtaranta pitää tämän perusteella mahdollisena, että geminaatio on jo vuosisadan vaihteen tienoilla alkanut levitä Tyrvääseen Ala-Satakunnan puolelta.

Laajimmin kirjoittaja on käsitellyt adverbien *ees* ja sen rinnakkaisasun *eres* murre-edustusta. Ojansuu on esittänyt, että »Tyrvään *ees* ja *eres* kuuluisivat eri-

lasiin painoasemiin, *ees* painottomiin ja *eres* painollisiin». Jälkimmäisessä tapauksessa »on *edes* sanan δ ottanut osaa pääpainollisen tavun vokaalin jälkisen δ :n säännölliseen edustukseen», edellisissä tapauksissa » δ on sanan ollessa painottomissa asemissa joutunut saman käsittelyn alaiseksi kuin vokaalivälinen δ 2:sen ja 3:nneen tavun rajalla», jolloin se siis on kadonnut. Virtaranta sanoo vielä väitöskirjassaan (1946) yhtyneensä tähän Ojansuun selitykseen, mutta tulleen myöhemmin toisiin ajatuksiin. »Epäilyni tärkein syy on seuraava: jos *ees*-muodon synty on ajoitettava yhtä kauas menneisyyteen kuin δ :n kato 2. ja 3. tavun välistä, niin se olisi todella erittäin vanha, mutta *ees*-muodon levikki taas — schän käsittää vain eräät keskeiset hämäläismurteet — ei tunnu tukevan olettamusta sen vanhuudesta. Luonnollisin kehityskulku *ees*-muotoon olisi murreasusta *eles*, sillä juuri vokaalienvälinen *l* on painotomassa asemassa ollut herkkä katoamaan eräissä adverbeissa ja verbinmuodoissa, esim. sellaisissa kuin *siä* = siellä, *tua* = tuolla, *viä* = vielä, *oon*, *oot* = olen, *olet*, *tuun*, *tuut* = tulen, tulet, joiden esiintymisestä satakuntalaismurteissa ks. LYS-MÄH I s. 296—298, II s. 410—411.» Tyrvään murteessa on nykyään *t:n* heikon asteen edustajana *r* (*sata* : *saran*), mutta Virtarannan tutkimuksien mukaan sekoinen aiemmin ollut *l*-murte, joten myös siinä sopii *ees*-muodon lähtöasuksi *eles*.

Lauseopin seikoista Virtaranta esittelee mm. rektiityypin *Ämmä sano plikkaa* sekä rakenteet *olit pysyä siälä vaan kus kerran menit* (ts. olisit pysynyt), *Vaimo otti kehrätänsä* (ts. kehrättäväkseen), *pani leikkellen piäniin palasiin* (ts. leikkeli). Edelleen käsitellään tyyppillisiä objektitapauksia (esim. *otas minä kansas*) ja koloratiivirakenteita (esim. *piti hysytteli, makas lojoili, lypsin tohottelin*). Näitä äänne- ja lauseopin tapauksia Virtaranta on esitellyt kaikkiaan viitisentoista. Sanaston puolelta käsitellään mm. adjektiiveja *ernomanen* ja *uljas*, jotka omine erikoisvivahduksineen ovat tyrväläisille

kovin tuttuja, samoin adverbia *aina* (esim., *Oot a i n a sinäkin hullu jos meijän ämmäkin*, ts. oletpa t. olet mar sinäkin hullu jne.).

Ojansuun ja Äijälän tekstejä Virtaranta on varovasti tasoitellut korjaamalla mm. kirjoitustapaa. Ne kirjakieliset muodot, jotka esiintyvät murremuotojen rinnalla, ovat niin harvinaisia, että ne eivät sanottavasti pysty rikkomaan ehjää yleiskuvaa. Olen löytänyt vain yhden tapauksen, jossa sana esiintyy poikkeuksetta mielestäni nykymurteelle vieraassa muodossa. Ainakin pohjoispäässä Tyrväättä, josta itse olen kotoisin, sanotaan aina *mennä maate*, *panna maate*. Adverbin latiiivimuoto on siis *e*-loppuinen eikä *a*-loppuinen. Ojansuulla on kuitenkin esim. s. 22 seuraavat *a*-loppuiset esiintymät: *tu kultan viäreeni m a a t a vaan*; *Mutte kuninkaam-poika menny sentän sen huarran viäreen m a a t a, vaikka se haukutteli*; *Mitäs siälä kattellet, tu viäreeni m a a t a vaan*. Samantapaisia *a*-loppuisia esiintymiä on edelleen s. 23, 31, 32, 43 ym. Äijälällä on s. 97—99 seuraavat esiintymät: *Kun hevosen jalka hiveltyy* — — *niin että paiskaa m a a t a eikä astu vaan eteempäin*; *Kun kerolle m a a t a laskiesa sanoo* — —; *Kun ehtoolla m a a t a m mennesänsä pistää veitten sänkyn päähän ja sanoo* — —.

Vareliuksella on niiden »verrakoiden» joukossa, »jotka eivät ole kautta maan tuttuja», mm. »*maate* (*maata*^f, mennä taikka panna maata^f)». (Kertomus Tyrvään pitäjältä 1853, Suomi 1854 s. 118). Se että sulkeissa on muoto *maata*^f kursivoituna, merkitsee Vareliuksella sitä, että *a*-loppuinen latiiivi esiintyy murteessa rinnakkaismuotona. Virtaranta on luetellut paikkakuntia, joissa on käytössä vain *e*-loppuinen muoto. Niihin kuuluu Tyrvää ja lähipitäjistä Kiikka, Karkku, Lavia, Huittinen, Punkalaidun ja Urjala (LYS-MÄH II s. 503—504). *e*-alue saartaa siis Tyrvään suurin piirtein kaikilla suunnilla paitsi pohjoisessa, jossa Mouhijärvi mainitaan *a*-alueena. Kiikoisista ja Vesilahdelta tiedot puuttuvat. Kaikki ne esiintymät, jotka olen löytänyt Virtarannan jul-

kaisemista Tyrvään murreteksteistä, ovat olleet *e*-loppuisia (kokoelmassa »Elettiinpä ennenkin» ainakin s. 99, 191 ja 246).

Annastuuna oli vain 12 vuotta Vareliusta nuorempi, joten hän oli paljon läheisemmin tämän aikalainen kuin Virtarannan kertojat, jotka ovat syntyneet nelisenkymmentä vuotta myöhemmin kuin Annastuuna. Käytettävissäni olevien harvojen todisteiden valossa näytäisi siltä, että Vareliuksen aikalaisista jotkut — kuten Annastuuna — viljelivät vielä *a*-loppuisia muotoa, mutta Virtarannan kertojien ikäpovella oli *e*-loppuinen jo yleistynyt yksinomaiseksi. Ojansuun ja Äijälän muistiinpanoissa on yhteensä 20 esiintymää, jotka siis kirjassa poikkeuksetta ovat *a*-loppuisia tyyppiä. Ojansuun 17 esiintymän joukossa on kuitenkin kaksi sellaista, joissa alkuperäisessä käsikirjoituksessa on *a*:n yläpuolelle merkitty *e* (kirjassa s. 31 1. rivi alh. ja s. 33 10. rivi ylh.).¹ Tämä osoittaa, että Annastuunankin puheessa kyseinen muutosprosessi ehkä oli jo idullaan ja että Ojansuu puolestaan on muistiinpanoja tehdessään valppaasti tarkkaillut myös tätä kielen ilmiötä.

Asiantuntijapiiriin ulkopuolella on melko yleinen sellainen käsitys, että huomatta-

tavia perinteentaitajia on elänyt miltei yksinomaan Karjalan heimon keskuudessa. Tällä käsityksellä on tukenaan pitkä kirjallinen menneisyys, joka ulottuu — jälleen vain suuren yleisön mielipidettä ajatellen — Kalevalasta sanokaamme vaikka Martti Haaavion »Viimeisiin runonlaulajiin». Virtarannan »Annastuuna aikansa» on tietääkseni ensimmäinen kirja, joka esittelee länsisuomalaisen perinteentaitajan. Tällaisena teoksella on laajempaakin kuin paikallishistoriallista merkitystä, etenkin jos se antaa sysäyksen muiden vastaavanlaisten kirjojen julkaisemiselle. Annastuuna ei varmaankaan ole lajissaan ainoa merkittävä länsisuomalainen.

Virtaranta on joutunut toteamaan, kootessaan työllä ja vaivalla vähäisiä säilyneitä tiedonsiruja Annastuunan elämäkertaa varten, »kuinka yllättävän nopeasti muisto ihmisestä, merkkihenkilöstäkin, himmenee tai kerrassaan katoaa». Koska sama unohdus uhkaa varmaan eräitä muitakin perinteenmuistajia, olisi heidän elämäkertatietonsa kiireesti kerättävä. Täten saataisiin aineistoa julkaisuihin, jotka ehkä osoittaisivat, etteivät lahjakkaat perinteentaitajat olleet niin yksipuolisesti itäsuomalaisia kuin tähän asti on luultu.

Tapio Horila

¹ Tämän seikan on maisteri Anneli Asplund ystävällisesti tarkistanut SKS:n kansanrunousarkistosta.